

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca
Facultatea de Studii Europene

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Sistemul lui Niklas Luhmann.
O schimbare de paradigmă

Doctorand: Christian Schuster

Conducător de doctorat: Prof. univ. dr. Andrei Marga

2011

Cuprins

Introducere.....	3
Argument.....	3
Structura lucrării.....	5
Resurse și terminologie.....	8
Paradoxul lui Luhmann.....	10
„Nu există biografie”.....	12
Teoria sistemelor.....	22
Începuturile: Teoria generală a sistemelor – Ludwig von Bertalanffy.....	33
Cibernetica – Norbert Wiener.....	46
Teoria sociologică a sistemelor – Talcott Parsons.....	57
O nouă teorie generală a sistemelor.....	70
Despre paradigmă și paradigme.....	70
Paradigmele teoriei sistemelor.....	74
Paradigma diferenței dintre parte și întreg.....	76
Paradigma diferenței dintre sistem și ambient.....	78
Modelul echilibrului.....	82
Modelul input-output.....	89
Modelul cibernetic.....	93
Paradigma diferenței dintre identitate și diferență.....	98
Autopoiesis.....	102
Maturana și Varela.....	102
Consecințele ale abordării autopoietice.....	104
Reinterpretarea luhmanniană a autopoiezei.....	106
Constructivismul radical.....	110
Logica diferenței și calcului formei.....	115
Paradoxul autoreferinței.....	115
„Draw a distinction!”: George Spencer Brown.....	116
Pata oarbă.....	119
Re-entry.....	121
Mediul și forma.....	122
Teoria sistemelor sociale.....	124
Teoria generală vs. teorii speciale.....	124
Pretenția de universalitate.....	125

De la structural-funcțional la funcțional-structural	127
Problema complexității.....	132
Reducerea complexității	132
Complexitatea ca unitate a multiplicității. Sensul	134
Sistemele sociale.....	136
Funcția sistemelor sociale.....	136
Tipuri de sisteme sociale	138
Interacțiuni.....	139
Societatea.....	140
Organizații	142
Autopoieza sistemelor sociale	144
Sens.....	145
Comunicare.....	146
Omul	148
Persoana.....	150
Problema dublei contingente	151
Componentele comunicării.....	153
Informația	153
Transmiterea	154
Înțelegerea	155
Comunicarea, acțiunea și emergența socialului.....	156
Improbabilitatea comunicării.....	157
Luhmann și „gândirea vechi-europeană”	160
O altfel de sociologie	160
Gânditul în sisteme	161
Habermas vs. Luhmann	163
Câteva analogii	165
Mize politice	167
Tensiunea relației.....	168
Critica criticii	170
Luhmann și filosofia	172
Ce facem cu Niklas Luhmann?.....	176
Lista figurilor.....	179
Bibliografie.....	180

Introducere

Lucrarea de față tratează mai multe dimensiuni distincte în care o schimbare de paradigmă poate fi percepută în legătură cu teoria sistemelor a lui Niklas Luhmann. În primul rând, este vorba de schimbarea de paradigmă pe care Luhmann o introduce, prin intermediul teoriei sale, în sociologie. Schimbarea de paradigmă despre care vorbesc este cea dinspre o sociologie „populată” de multe teorii cu rază medie de acțiune și generalitate, foarte precise în descrierea gamei restrânse de fenomene pe care își propun să le descrie, la o teorie universal valabilă pentru toate fenomenele sociale, care nu doar să integreze/forțeze teoriile existente sub o cupolă comună, ci să ofere mecanisme generale prin care noi teorii speciale să poată lua naște pornind de la teoria generală.

În al doilea rând, Luhmann încearcă (și reușește într-o oarecare măsură) să producă o schimbare de paradigmă chiar în interiorul mișcării sistemice. Schimbarea era necesară din considerente practice care țineau de complexitatea prea redusă a ofertelor teoretice existente pentru a satisface cerințele conceptuale ale unui proiect atât de vast cum este o teorie a societății în ansamblul ei.

Cea de-a treia schimbare de paradigmă adresată aici este una la care lucrarea de față se dorește a fi ea însăși o modestă contribuție, chiar dacă, cel puțin în parte, face exact lucrul opus. Este vorba despre schimbarea viziunii despre modul în care ne raportăm la teorii. Lipsa unei teorii unificatoare, sau măcar a câtorva paradigme concurente de anvergură, care să poată oferi o platformă fertilă de dezvoltare coerentă a cercetării și, mai ales, pentru evoluția teoriilor și comunicarea eficientă între cei care le creează și le utilizează, a constituit motivația principală a lui Niklas Luhmann.

Lucrarea de față nu se vrea o exegeză clasică a unei opere geniale, ci încearcă să ofere pe de o parte reperele esențiale ale înțelegerii contextului în care o teorie de această anvergură a putut să ia naștere, resursele sale conceptuale primare, așa cum reies ele din firul roșu oferit chiar de Luhmann prin referințele recurente din cadrul vastei sale opere, precum și evoluția ideilor sistemice în a căror tradiție se poziționează acesta. Pe de altă parte, ea pune accentul pe raționamentele după care s-a ghidat Luhmann în integrarea selectivă a anumitor elemente teoretice împrumutate, ca atare sau adaptate, de la alți teoreticieni. Lucrarea este structurată pe patru paliere principale, precedate de o scurtă incursiune biografică.

Prima parte a lucrării urmărește cele trei ramuri ale teoriei sistemelor pe care Luhmann le preia și le procesează ca parte a propriei tradiții intelectuale. Prima ramură prezentată este cea a Teoriei generale a sistemului (devenită, ulterior, „a sistemelor”) elaborată de Ludwig von Bertalanffy. Acesta este considerat a fi inițiatorul mișcării sistemice, tezele sale – și critica acestora – constituind și punctul de plecare pentru teoria lui Niklas Luhmann. Cea de-a doua ramură este dedicată teoriei

ciberneticii a lui Norbert Wiener. Fructificarea ideilor sistemice în domeniul fizicii, matematicii și mecanicii au dus, chiar înainte de apariția computerelor, la dezvoltarea unui limbaj sistemic propriu în aceste discipline, în paralel și aproape în ignoranța dezvoltărilor din biologie. Această divergență s-a dovedit a fi benefică pentru evoluția teoriilor sistemice ulterioare, inclusiv pentru cea luhmanniană, prin faptul că ofereau, luate împreună, un bagaj conceptual mult mai vast și ofereau atât puncte de izomorfie, cât și posibilitatea de comparare a structurilor teoretice paralele, cu inovațiile aduse în fiecare domeniu în parte. Cea de-a treia ramură este ocupată de teoria sistemelor sociale a lui Talcott Parsons. Luhmann a folosit teoria lui Parsons pe de o parte ca sursă de inspirație directă, dar a ajuns la a demonta-o pas cu pas și a pune în locul ei propria versiune, indiscutabil mai complexă și mai solidă.

Cea de-a doua parte se axează pe schimbarea de paradigmă pe care Niklas Luhmann o realizează în interiorul teoriei generale a sistemelor, modificând paradigmele anterioare prin opțiuni teoretice proprii sau importate pentru a o aduce în concordanță cu planul lui de realizare a unei teorii generale pe de o parte îndeajuns de largi pentru a putea ține, sub umbrela ei, o mare teorie a societății, și pe de altă parte destul de complexă pentru a nu conține contradicții logice interne. Sunt prezentate, pe rând, trei dintre paradigmele teoriei sistemelor: paradigma diferenței dintre parte și întreg, paradigma diferenței dintre sistem și ambient (cu diversele modele utilizate în acest cadru) și paradigma diferenței dintre identitate și diferență.

Cea de-a treia parte a lucrării se axează pe modul în care Luhmann a aplicat această nouă variantă a teoriei generale a sistemelor la un nivel teoretic inferior, cel al teoriei sistemelor sociale. Capitolele acestei părți urmăresc pe de o parte relația dintre teoria generală cu teoriile speciale, și pe de altă parte structura proprie teoriei sistemelor sociale. Sunt adresate probleme legate de reducerea complexității, de tipologizare a sistemelor sociale, de formele specifice ale autopoiezei sociale, de mediul de operare al sistemelor sociale (sensul) și de mecanismele și componentele comunicării. În acest context, două subcapitole tratează tema foarte controversată a „expulzării” omului din societate, prin această teorie a sistemelor sociale.

Ultima parte a lucrării tratează relația destul de ambiguă a lui Luhmann cu ceea ce el numește „gândirea vechi-europeană”.

Am renunțat în mod conștient la a intra în detaliile teoriei societății a lui Niklas Luhmann, aceasta aparținând deja unui alt domeniu, mult prea specific pentru a mai fi de interes pentru orientarea lucrării. Ea reprezintă doar o teorie de ordin inferior din punctul de vedere al ierarhizării nivelurilor teoretice, pe același nivel cu teoria organizațiilor sau cea a interacțiunilor sociale.

„Nu există biografie”

Am considerat necesară realizarea unui studiu biografic introductiv din două considerente: primul este acela că anumite detalii despre viața și opera lui Niklas Luhmann sunt cunoscute, dar

acestea sunt risipite în general prin multele interviuri, tipărite sau pe material audio sau video, prefete de carte, manuale de sociologie, ca și în omagiile sau necrologurile redactate de cunoscuți, colaboratori sau elevi ai lui Luhmann, oferind o imagine fragmentară fără o unitate internă. Cel de-al doilea considerent este însă mai important decât primul și a ghidat selecția materialului utilizat: biografia lui Luhmann și-a lăsat cel mai pregnant amprenta chiar în scrierile sale. Multe amănunte relevate de sociologul german în interviuri despre lucrările sale ne oferă, dacă citim printre rânduri, imaginea unui om care a trăit atât pentru teorie, cât și „cu teoria în mână”, un om care și-a transpus în teorie propriile experiențe de viață și a aplicat în cotidian modul de a vedea lucrurile prin prisma teoriei sale sociologice. Din aceleași considerente, și capitolele dedicate teoreticienilor care l-au precedat pe Luhmann conțin elemente biografice, pentru a sublinia importanța acestei combinații pentru reușita marilor proiecte teoretice ale sistemismului.

Teoria sistemelor

Acest capitol analizează principalele linii de evoluție ale teoriei sistemelor, principiile generale ale acesteia și influența pe care fiecare direcție a avut-o în formarea concepției sistemice a lui Luhmann.

A vorbi despre teoria sistemelor ca despre ceva identificabil cu precizie în indexul domeniilor științifice actuale este, fără doar și poate, imposibil. O astfel de teorie generală nu există, ceea ce există sunt de fapt mai multe teorii generale ale sistemelor. Toate variantele individuale au însă în comun aceleași origini, purtând pecetea întemeietorilor acestei teorii. Din acest motiv, voi folosi în continuare termenul generic „teoria sistemelor”, deși aceasta poartă, prin pretenția de universalitate, rolul unei paradigme veritabile pentru teoriile particulare.

Astăzi, în interiorul teoriei sistemelor deosebim ca baze teoretice unanim acceptate trei curente principale, care stau și la baza teoriei lui Niklas Luhmann: 1. Teoria generală a sistemelor (General Systems Theory – GST), strâns legată de inițiatorul ei, biologul austriac Ludwig von Bertalanffy. 2. Cibernetica, reprezentată mai ales de matematicianul american Norbert Wiener. 3. Teoria sistemică sociologică a lui Talcott Parsons.

În acest capitol sunt prezentate doar câteva dintre alternativele teoretice propuse de cele trei curente „clasice” numite.

Începuturile: Teoria generală a sistemelor – Ludwig von Bertalanffy

Studiile recente dedicate evoluției GST dovedesc că teoria era de la bun început orientată împotriva gândirii științifice standard, definite prin categoriile programatice și metodologice ale pozitivismului logic și filosofiei analitice a științei. Această contrapunere se poate urmări de-a lungul a trei dimensiuni distincte: implicațiile ontologice, cele epistemologic-metodologice și cele etice ale aplicării cadrului GST.

Teoreticienii timpurii ai curentului GST înțelegeau ontologia ca fiind complet reconstructivă, și nu exclusiv constructivistă. Din punct de vedere epistemologic, renunțând la exclusivitatea analiticului și urmărind realizarea unei unități a științei, GST se dovedește a avea o abordare pur sintetică care trece cu ușurință peste granițele dure ale științelor particulare. În contradicție cu cele mai multe concepții sistemice subiectiviste sau constructiviste actuale, care exclud sistemele reale din cercetarea științifică, von Bertalanffy urmărește integrarea acestora în aria de acoperire a științei sistemice. Niklas Luhmann preia acest deziderat, însă se declară explicit adeptul unei viziuni mai largi care alege drumul unei analize a sistemelor reale ale lumii reale. Fondatorii GST vedeau teoria pe care o creaseră ca fiind încărcată normativ cu valori care să ghideze știința înspre îmbunătățirea condiției umane în societate.

Începând din anii 30 ai secolului al XX-lea, biologul Ludwig von Bertalanffy a fost unul dintre primii cercetători care au articulat abordarea general-sistemică, ca viziune comprehensivă, în contrast cu abordarea științelor clasice mecaniciste, fiind, de asemenea, creditat ca fiind primul care a pledat pentru o abordare organismică în biologie. Trecerea de la analiza teoretică a sistemelor închise, izolate, la sisteme deschise reprezintă de fapt marea schimbare promulgată de von Bertalanffy.

Von Bertalanffy identifică un izomorfism la nivelul concepțiilor fundamentale despre organizarea sistemică din diferite discipline, cum ar fi biologia, chimia sau fizica. Pe baza observațiilor sale, el postulează o nouă disciplină științifică fundamentală pe care o numește General System Theory, pe care o descrie ca fiind o disciplină logico-matematică aplicabilă tuturor ramurilor științei în care există o preocupare sistemică. Până la ora actuală, proiectul unei „științe unitare”, dorite de von Bertalanffy, nu a putut fi transpus în realitate. Acest lucru nu este o mare surpriză, imposibilitatea creării unei „theory of everything”, sau oricum am dori să numim țelul final al acestor încercări teoretice, fiind deja prezis cu mult timp în urmă.

Cibernetica – Norbert Wiener

Mult mai influentă decât GST a fost (și este în continuare) cibernetica. Dacă GST poate fi creditată cu introducerea în mainstreamul discursului științific a conceptelor de *sistem* și *întreg*, cibernetica este cea care „inventează” categoria *relației*. Termenul *cibernetică* a fost utilizat pentru prima oară, cu sensul pe care îl cunoaștem astăzi, de Norbert Wiener în 1945-47.

Implicat în dezvoltarea tehnicii de luptă în cel de-al Doilea Război Mondial, Wiener era responsabil de construcția de sisteme de ghidare pentru artileria antiaeriană, mai exact de găsirea unei soluții la problema impredictibilității traiectoriei unui aparat de zbor ghidat de un pilot uman, pe de o parte, respectiv la cea a „traducerii” acestei predicții în modificarea parametrilor unui sistem de ghidare a tirului controlat de altă ființă umană. Observația că atât artileristul, cât și pilotul își reglează acțiunile prin observarea propriilor erori și prin încercarea de a reacționa în așa fel încât aceste acțiuni

să diminueze efectele negative ale erorii, a fost transpusă în ideea de *feedback negativ*. Aplicarea modelului cibernetic în alte discipline decât cea în care a luat naștere a confirmat ipoteza lui Wiener că toate mecanismele de feedback, indiferent de natura sistemului în care apar, se conformează aceluiași principii generale, care pot fi descrise matematic pe baza unui limbaj comun care codifică concepte generale precum *stare, control, informație și comunicare*. Mai târziu, Luhmann, care înțelege modelul cibernetic în mod strict neontologic și funcționalist, avea să se îndepărteze de acest model, adaptându-l modelului de *autopoieză* preluat de la Maturana și Varela și incluzând inovațiile aduse de cibernetica de ordin II. Spre deosebire de cibernetica de ordin I a lui Wiener, cibernetica de ordin II, legată strâns de numele lui Heinz von Foerster, se bazează mai ales pe *feedback-ul pozitiv*. Practic, dacă cibernetica de ordin I era cibernetica sistemelor supuse observării, cibernetica de ordin II este cea care, în plus, *observă observatorul în actul observării*.

Teoria sociologică a sistemelor – Talcott Parsons

Pornind de la economia „instituționalistă” (prin influența profesorilor săi din SUA), Talcott Parsons devine, după un stagiul la Londra unde probabil a luat notă de teoriile lui Malinowski și Radcliffe-Brown, un opozant fervent al acestora, ca urmare a confruntării cu elemente ale funcționalismului din antropologia culturală. Din confruntarea critică cu diversele curente din științele economice (institutional economics, neoclassical economics, economic sociology și altele), Parsons conchide că era prea multă sociologie în economie și prea multă economie în sociologie. Era nevoie de o diviziune clară între obiectele de studiu ale celor două discipline pentru a le asigura independența teoretică. Propunerea făcută de Parsons a fost ca această diviziune să nu fie făcută urmărind o perspectivă analitică care să se concentreze pe aspecte ale comportamentului uman. Dorind să refacă astfel fundamentul științei sociologice, Parsons examinează în prima sa mare lucrare, *The Structure of Social Action* (1937), operele classicilor: Alfred Marshall, Vilfredo Pareto, Emile Durkheim și Max Weber, observând că toți cei patru teoreticieni cad de acord în privința faptului că solidaritatea socială își găsește rădăcinile în orientarea subiectivă a membrilor unei societăți și identifică această solidaritate cu principiul unei „common-value integration”. Noua paradigmă pe care o formulează Parsons primește numele de „voluntaristic theory of action”.

În acest context, o analiză a structurii acțiunii sociale constă în punerea în lumină a relațiilor stabile posibile între actori, fără a pierde aici din vedere conexiunea strânsă dintre structurile de acest tip și totalitatea sistemului social susținut funcțional de acestea. Lărgind cadrul și referindu-se într-o măsură tot mai mare la sisteme în detrimentul conceptului de structură, Parsons oferă o teorie generală a acțiunii, în care sistemul social este privit ca „pluritate de actori individuali incluși într-un proces de interacțiune care se derulează într-o situație afectată de proprietăți fizice. Actorii sunt motivați în funcție de tendința spre „optimizarea gratificației”, iar relația lor cu situația în care se află, în care sunt incluși reciproc, este definită și mediată printr-un sistem de simboluri comune, organizate cultural.”¹

În general, un sistem este caracterizat la Parsons de interdependența dintre părțile sale. În acest model, fiecare acțiune în parte întrunește elemente ale *organismului*, ale *personalității*, ale *culturii* și ale *situației* cu care are loc interacțiunea. Parsons a formulat aceste componente ale acțiunii sociale ca elemente ale unui sistem, fiecare dintre ele având la rândul lor caracter de sistem, caracterizate fiind printr-o structură internă, iar părțile lor componente aflându-se în relații de interacțiune. Referindu-se la funcțiile comune pe care le îndeplinesc cele patru subsisteme în cadrul oricărui sistem de acțiune, Parsons creează ceea ce a devenit cunoscut în sociologie sub numele de schema AGIL, un instrument de analiză care îl va inspira pe Parsons și în scrierile sale ulterioare și care va constitui pentru Luhmann un punct predilect de critică la adresa lui Parsons.

În analiza relațiilor reciproce existente între cele patru subsisteme de acțiune precum și a relațiilor subsistemelor cu ambientul lor, fenomenul *interpenetrării* este pentru Parsons de o importanță crucială. Cu ajutorul teoriei sale structural-funcționale, Parsons dorește printre altele să distrugă vechiul mit conform căruia orice inovație este descrisă pe baza unor teorii sau concepții științifice ale unor timpuri trecute. Datorită caracterului ei cuprinzător, teoria sa va putea, așa spera el, să ofere explicații care să corespundă societății moderne.

O nouă teorie generală a sistemelor

Acest capitol urmărește evoluția teoriei generale a sistemelor, inovațiile aduse pentru rezolvarea unor probleme specifice în diferitele domenii ale științei și modul în care Niklas Luhmann, pe lângă propriile inovații, a preluat diverse idei de la alți teoreticieni, integrându-le în ansamblul arhitectonic al propriei teorii.

Despre paradigmă și paradigme

Termenul *paradigma* provine din grecescul *paradeigma* (παράδειγμα) și înseamnă model, exemplu. O paradigmă este un model fundamental, o schemă, forma condensată a unei teorii, o formulă care orientează întreaga construcție teoretică. O formulă paradigmatică trebuie să fie concepută în așa fel încât oricare unitate constitutivă a sistemului teoretic să poată fi redusă la această formulă. O paradigmă trasează limitele a ceea ce putem face, oferă un ghid pentru acțiunile noastre dar și prescripții pentru succesul acestor acțiuni. Toate paradigmele oferă adeptilor ei o concepție despre lume care le dă posibilitatea să rezolve anumite probleme. Ele constituie cadrul ideal și conceptual pentru varii activități de cercetare, permițând integrarea rezultatelor acestora. Pentru Luhmann, paradigma este o „diferență orientativă” care ghidează observația.

Paradigmele teoriei sistemelor

De-a lungul relativ scurtei istorii a teoriei sistemelor (raportată la întreaga istorie a științei), se pot deosebi trei paradigme majore, care s-au succedat într-un ritm destul de rapid pentru a bulversa

comunitatea științifică neimplicată direct în proiectul sistemic, dar totuși destul de radical pentru a permite o catalogare clară a acestora. Acestea sunt:

1. Diferența dintre parte și întreg;
2. Diferența dintre sistem și ambient;
3. Diferența dintre identitate și diferență (turnura autopoietică).

Paradigma diferenței dintre parte și întreg

Concepția întregului format din părți are o lungă istorie în filosofie, putând fi urmărită până la vechii greci. Este vorba despre întregul care este „mai mult” decât elementele sale, iar acest „mai mult” stă și la baza teoriei emergenței sistemelor, conform căreia sistemul ia naștere nu mai devreme și nici mai târziu de momentul în care survine interrelaționarea elementelor, oricare ar fi modul specific în care se realizează aceasta în cazul fiecărui sistem particular. Limitele acestui tip de gândire sunt evidente, dacă ne gândim la sisteme cu un grad de complexitate mai ridicat, în care numărul elementelor, și prin urmare și cel al relațiilor dintre acestea, este mult prea ridicat pentru a mai putea contabiliza acest „mai mult”. Odată cu progresul exploziv al științelor la începutul secolului al XX-lea și cu înmulțirea cunoașterii despre natură și societate, devine stringentă necesitatea dezvoltării unui nou concept general de sistem.

Paradigma diferenței dintre sistem și ambient*

În teoria sistemelor s-au conturat de timpuriu cele două variante alternative descrise și de von Bertalanffy, anume teoriile bazate pe sisteme închise, respectiv pe sisteme deschise. Ambele se situează însă dincoace de o schimbare paradigmatică în gândirea sistemică, și anume cea a înlocuirii distincției dintre parte și întreg cu distincția dintre sistem și ambient. Sistemele nu se mai definesc prin ceea ce sunt ele, ci mai degrabă în opoziție cu ceea ce nu sunt, deci cu un ambient. Primul pas a fost introducerea ideii de *organizare*, în detrimentul celui de *substanță*, sistemul devenind un „ceva” organizat, opus „restului” neorganizat. Schimbând astfel modul de definire a sistemului, sintagma „sistemul este mai mult decât suma părților sale” devine neechivoc: acest „mai mult” se referă la realitatea *organizării*. Relațiile de bază într-un astfel de sistem sunt schimburile de informație, iar acestea nu pot avea loc doar în interiorul sistemului, ci sunt îndreptate în mod necesar și spre exterior. Deschiderea sistemului pentru informația din ambient este cu atât mai importantă, cu cât

---

* Din motive bine reflectate care țin de terminologia și arhitectonica teoriei luhmanniene, am propus termenul „ambient” pentru termenul „Umwelt” din germană. Resping utilizarea unor termeni precum „mediu”, „mediu înconjurător” ș.a., vehiculați, în literatura de specialitate din România, în diverse încercări de preluare în limba română a elementelor teoriei sistemelor, din cauza interferențelor care intervin la nivel terminologic (de exemplu în teoria distincției dintre mediu și formă) în momentul în care se ia în calcul întreaga teorie, și nu doar texte sau fragmente scoase din contextul mai larg.

adaptabilitatea structurilor interne, mult prea complexe pentru a putea fi gestionate centralizat, devine un element indispensabil funcționării sistemului.

Putem identifica diverse abordări paradigmatică în istoria teoriei sistemelor deschise în ceea ce privește modul de înțelegere al relației sistem-ambient: 1. modelul echilibrului; 2. modelul input-output și 3. modelul cibernetic, fiecare dintre ele având la dispoziție un set de modele uzuale. Luhmann ia notă de aceste dezvoltări, atât în formele lor paralele, cât și în cele consecutive, făcând o selecție transversală pentru a localiza elemente compatibile cu propria teorie.

Paradigma diferenței dintre identitate și diferență.

Această paradigmă punctează trecerea de la o extra-unit-orientation, la o intra-unit-orientation, sau mai precis: intra-unit-difference-orientation în teoria sistemelor, trecere la care Luhmann a contribuit decisiv. Elementele principale ale acestei turnuri, prezentate aici, sunt teoria autopoiesisului, în versiunea lui Maturana și Varela și în reinterpretarea lui Luhmann, constructivismul radical și logica diferenței și a calculului formei, fiecareia dintre acestea fiindu-i dedicat câte un subcapitol propriu.

„Pentru elaborarea unei teorii a sistemelor autoreferențiale, care înglobează teoria sistem/ambient, este necesară o nouă distincție orientativă, deci o nouă paradigmă. Pentru aceasta se pretează diferența dintre identitate și diferență. Căci autoreferința poate fi realizată în operațiile reale ale sistemului doar dacă un sine (fie ca element, ca proces sau ca sistem) poate fi identificat prin sine și instituit ca diferit de altceva.”² Trebuie notat însă că majoritatea comentatorilor înregistrează această nouă paradigmă ca „paradigma autoreferențialității” sau „turnura autopoietică a teoriei sistemelor”. Ei se ghidează aici, evident, după semnul dat de Luhmann însuși: capitolul introductiv la *Soziale Systeme* este intitulat „Schimbare de paradigmă în teoria sistemelor” și tratează explicit, ca și capitolul 11 al aceluiași volum, tema autoreferențialității. Conceptul de *autopoiesis*, preluat de la Maturana, nu era însă marea înnoire anunțată cu atâta încredere de Luhmann, el dovedindu-se până la urmă a fi doar o etapă necesară pentru adevărata revoluție adusă de introducerea în teoria sistemelor a logicii diferenței prin „calculul formei” a lui George Spencer Brown. Doar integrarea acestor două inovații a produs efectul scontat, de schimbare durabilă a paradigmei sistem-teoretice.

Autopoiesis

Cuvântul *autopoiesis* se compune din doi termeni grecești, și anume *αὐτός* (=sine, prin sine³) și *ποιεῖν* (a produce⁴). Prin urmare, un sistem numit autopoietic ar fi unul care are capacitatea de a se (re)produce pe sine. Autopoiesis trimite atât la operațiile interne ale unui sistem autoreferențial, cât și la rezultatul acestor procese, atât la elementele sistemului, cât și la sistem ca întreg. Sistemele autopoietice au următoarele caracteristici: 1) ele sunt autonome; 2) au individualitate; 3) Limitele sistemele autopoietice sunt specificare în mod exclusiv de operațiile sistemului în procesul de auto-

reproducere; 4) Sistemele autopoietice nu au input sau output. Operațiile lor au doar rolul de compensare a perturbațiilor din ambientul exterior, mecanismele utilizate în acest scop rămânând ascunse observatorului.

Constructivismul radical

Folosind o schemă care amintește de cea a autopoiezei din biologie, constructivismul radical consideră că procesul cunoașterii este o operație circulară, în care „realitatea” este construită prin percepții și gândire. Astfel, Heinz von Foerster susținea în 1973 că „descoperirea pe care noi toți trebuie să o facem pe cont propriu este următorul postulat: *Mediul înconjurător, așa cum îl percepem noi, este invenția noastră.*”⁵ Răspunsul constructivismului – și al lui Luhmann, care îmbrățișează această direcție de gândire – la vechea întrebare „cum este posibilă cunoașterea?” este următorul: ca operație a unui sistem autonom, închis operațional, care utilizează mecanisme autoreferențiale și recursive într-o rețea de operații ale aceluiași sistem.

Logica diferenței și calculul formei

Aici intervine însă un paradox. Acesta ia naștere în momentul în care un sistem autoreferențial, observându-se pe sine, încearcă să cunoască condițiile de posibilitate ale propriei cunoașteri de sine. Paradoxul se complică însă, dacă avem în vedere faptul că, în conformitate cu teoria autopoiezei, autoreferențialitatea poate avea loc numai într-un sistem închis, înconjurat de un ambient de care sistemul se detașează, creând o limită între cele două „lumi”. Pentru a face aceasta, sistemul trebuie să perceapă ambientul, să îl recunoască ca fiind un „altceva”, să recurgă, deci, la alloreferențialitate. Acest lucru fiind imposibil într-un sistem autoreferențial autopoietic, Luhmann recurge la un artificiu extrem de ingenios: Folosindu-se de calculul operativ al matematicianului britanic George Spencer Brown, Luhmann definește observația drept „o operație care utilizează distincții pentru a indica ceva”⁶. Este o definiție circulară, prin care o distincție este specificată prin apelul la altă distincție. Orice distincție nouă trebuie să se bazeze pe o altă distincție, cea fundamentală dintre spațiul interior (al celui care este distins) și cel exterior (tot restul), și asta din simpla poziționare a observatorului care face distincția. Observatorul poate observa ce este în jurul său, dar nu va putea vedea/ști ce nu vede: observatorul are o pată oarbă, iar aceasta este chiar distincția în virtutea căreia observă ce observă. Doar un alt observator, care îl observă pe primul, poate observa această distincție între ceea ce primul vede, și ceea ce îi scapă. Paradoxul nu este rezolvat, ci este împins mereu mai departe, pe umerii altei observații, de ordin II. Sistemele autopoietice reproduc acest paradox la fiecare nouă operație, el fiind parte a operației care se auto-(re)produce. Luhmann nu încearcă să evite paradoxurile, ci pornește de la premisa că ele nu pot fi evitate. Sistemele autopoietice sunt astfel obligate să creeze o perpetuă „iluzie” a lipsei de paradoxuri pentru a putea asigura continuarea operațiunilor interne. Nerelevantă devine întrebarea dacă observațiile astfel realizate se suprapun realității – sistemul poate trăi și cu minciuna sau iluzia, după cum o dovedesc atât sistemele psihice, cât și cele sociale. „Sistemul trebuie

să se hotărască o singură dată asupra unei minciuni, să ia numai o dată neadevărul drept adevăr, după care totul merge.”⁷

Teoria sistemelor sociale

În acest capitol sunt prezentate principalele elemente ale teoriei sistemelor sociale a lui Luhmann, în primul rând pentru exemplifica aplicarea teoriei generale a sistemelor la un nivel teoretic inferior, dar și pentru a aduce în discuție anumite concepte care au ajuns să fie parte integrantă a teoriei generale dinspre teoria sistemelor sociale sau chiar teoria societății.

Teoria generală vs. teorii speciale

Teoria generală a sistemelor trebuie să fie distinsă de teoriile speciale ale sistemelor, fiind vorba despre niveluri teoretice distincte. Nu toate sistemele operează în același mod; de aceea, ele trebuie deosebite cu strictețe unele de altele. De cele mai multe ori, criticii teoriei sistemelor, care vorbesc despre o preluare necritică a unui model tehnic în spațiul științelor sociale, nu iau în considerare această diferențiere realizată în cadrul teoriei actuale a sistemelor.

Figura 12: Tipologia sistemelor și corespondența cu nivelul teoretic

– adaptat după Luhmann (1984), 16 și Mikl-Horke (2001), 326.

Pretenția de universalitate

Un punct comun al tuturor celor trei niveluri de teoretizare este pretenția de universalitate. Prin aceasta, teoria nu revendică exclusivitatea acurateței rezultatelor științifice și nici un adevăr absolut, accesibil doar prin această teorie, nu însă prin altele. În acest sens, universalitatea nu înseamnă nimic mai mult decât că toate datele, în cazul sociologiei toate datele sociale, pot fi interpretate sistem-teoretic. Acest lucru nu implică însă că teoria sistemelor este singura teorie sociologică posibilă sau corectă și că alte teorii greșesc dacă nu i se alătură. Această pretenție de universalitate nu se oprește la nivelul superior, al teoriei generale, ci se regăsește în toate formele teoriei sistemelor. Ea se referă

strict la categoria pentru care teoria a fost concepută: teoria sistemică a organizațiilor pretinde a fi universal aplicabilă în domeniul sociologiei organizațiilor, teoria sistemică a sistemelor sociale în domeniul general al socialului etc.

De la structural-funcțional la funcțional-structural

Diferența (care face diferența) dintre teoria lui Parsons și cea a lui Luhmann este una care se poate reduce la următorul aspect: în timp ce teoria sistemică structural-funcțională a lui Parsons presupune existența unor sisteme sociale (de acțiune) cu anumite structuri și caută să identifice acele prestații funcționale care asigură continuitatea acestor structuri, Luhmann inversează conceptele centrale de structură și funcție, pentru a formula o versiune proprie, funcțional-structurală, în care analiza funcțională a sistemelor sociale câștigă tot mai mult teren în fața analizei structurale. Teoria sistemică funcțional-structurală renunță la ideea existenței unor patternuri normative general valabile și obligatorii pentru întreaga societate (sau cel puțin pentru un sistem social) și formulează un concept ne-normativ al sferei sociale. În acord cu evoluția teoriei generale a sistemelor prin paradigma diferenței dintre sistem și ambient Luhmann susține necesitatea introducerii în teoria sistemelor sociale a unui concept echivalent de „limită de sistem” care să permită diferențierea unui „înăuntru” și a unui „afară. O a doua repercusiune a aplicării paradigmei diferenței sistem/ambient din teoria generală a sistemelor la nivelul sistemelor sociale este înlocuirea de către Luhmann a funcționalismului cauzal a lui Parsons cu funcționalismul echivalentelor.

Problema complexității

Studierea complexității sociale reprezintă problema în jurul căreia s-a încheat întreaga teorie socială a lui Niklas Luhmann. Doar privind din această perspectivă devin inteligibile multele opțiuni teoretice „neortodoxe” la care apelează Luhmann: analiza funcțională, în locul celei structurale – pentru că aceasta din urmă reducea complexitatea prin restrângerea obiectului de studiu; teoria sistemelor, în locul teoriilor de rang mijlociu – pentru că doar așa societatea putea fi descrisă ca un întreg unitar, dar compus din elemente interconectate, ca o complexitate specifică, ordonată, diferită de complexitatea lumii și a ambientului; cibernetica de ordin II, în locul teoriei clasice a acțiunii sau psihologiei social – pentru că numai prin observația de ordin II observatorul se poate observa și pe sine, odată cu sistemele sociale, în societate, din societate și nu de pe o ipotetică poziție din afara ei, oferind astfel punctul de reper esențial pentru construcția complexității interne a unui sistem; autopoiesis, în locul teoriilor care apelează la legități economice, psihologice, culturale etc. pentru a explica constituirea și funcționarea ordinii sociale – pentru că doar în această paradigmă, spre deosebire de cele anterioare, avem un singur mecanism general de reduce a complexității pentru constituirea de complexitate structurală internă a sistemului, dar metode diferite de realizare efectivă a acestei reduceri pentru fiecare sistem social în parte.

Sistemele sociale

Toate sistemele sociale, indiferent de modul lor de diferențiere, sunt, în opinia lui Luhmann, sisteme autopoietice. Aceasta înseamnă că ele sunt închise operațional, neexistând contact cu ambientul la nivelul operațiilor sistemului. Structurile interne ale sistemului pot fi constituite și modificate exclusiv prin autoorganizare, prin operațiile proprii ale sistemului.

Funcția sistemelor sociale

Luhmann nu lasă nici o îndoială asupra faptului că nu se referă aici la sisteme analitice, la sisteme cu care știința observă realitatea socială, ci la sisteme reale ale vieții de zi cu zi. Sistemele sociale sunt co-evolutive cu conștiința umană, oferind persoanelor implicate în situații sociale un suport de orientare. Ele au, spune Luhmann, rolul reducerii complexității, intermediind astfel între complexitatea indeterminată a lumii și capacitatea redusă de prelucrare a complexității a omului. Prin faptul că încearcă să specifice un *sens* în complexitatea lumii și să folosească acest sens ca punct de referință în mecanismul cibernetic de ordin II de menținere a stabilității întregului, sistemele sociale și sistemele psihice (conștiințe) se disting de sistemele mecanice (mașini) și de sistemele vii (organisme).

Tipuri de sisteme sociale

Luhmann identifică trei tipuri majore de sisteme sociale: 1. interacțiuni; 2. organizații; 3. societatea. Fiecărui tip îi corespunde un anumit fel specific de a produce, respectiv reproduce limita sistemică. Luhmann ține să ne avertizeze că această tipologizare, precum și plasarea diferitelor tipuri de sistem pe anumite niveluri teoretice nu sunt bătute în cuie, nici pentru propria teorie, nici pentru alții care ar dori să o combată. Cu toate că poate fi considerată ca fiind una contingentă, această tipologie nu este una arbitrară, fiind susținută, chiar impusă de modul de diferențiere propriu fiecărui tip.

Comunicare

În publicațiile timpurii, sub influența teoriei sistemelor a lui Parsons, dar și a terminologiei sociologice curente de la acea dată, Luhmann mai definea încă sistemele sociale ca sisteme de acțiune. Prin introducerea în teorie a conceptului de autopoiesis, „acțiunea” își pierde locul central, devenind doar o formă specială de comunicare. Pentru Luhmann, sfera socială nu este formată din oameni, ci din comunicări. „Societatea este un sistem autopoietic bazat pe comunicare cu sens. Ea constă din comunicări, ea constă doar din comunicări, ea constă din toate comunicările.”⁸

Comunicarea ia naștere prin sinteza a trei elemente, trei selecții separate: selecția unei informații (Information), selecția transmiterii (Mitteilung) acestei informații și înțelegerea sau neînțelegerea selectivă a acestei împărtășiri și a informației acesteia. Niciuna dintre aceste componente nu poate apărea de sine stătătoare: doar împreună ele formează comunicarea.

Omul

„Omul nu poate comunica; numai comunicarea poate comunica.”⁹ Prin această afirmație, Luhmann expulzează omul din centrul gravitațional al societății. Obiectul sociologiei nu mai este sistemul societal, ci doar unitatea diferenței dintre sistemul societal și ambientul său, adică exact ceea ce Luhmann numește *lume*. Prin urmare, teoria sociologică a lui Luhmann nu este una antiumanistă, cum în mod eronat au înțeles mulți critici, omul existând în continuare în lume și având un loc central în aceasta – dar în ambientul societății, nu în interiorul ei. Individul uman, cu conștiința sa, este elementul care permite existența comunicării în sistemul societal, cel care creează în mod continuu un excedent de potențialitate actualizabilă, comunicabilă. Fără această operație, societatea ca sistem nu ar putea să-și desfășoare operațiile autopoietice, ar înceta deci să existe. Departe deci de a exclude omul din teorie, Luhmann în eliberează de presiunea – teoretică și reală deopotrivă – de a fi centrul universului social, cel în jurul căruia gravitează întreaga societate, cel pentru care și prin care societatea există. Se ia de pe umerii individului povara obligației de a participa conștient și responsabil la crearea societății în sine. Prin aceasta, raportarea la om în umanitatea sa nu se pierde nicidecum, însă forma fixării conceptuale a acestui raport se schimbă radical, atât în ceea ce privește teoria sociologică, cât și pentru gândirea politică, antropologică sau filosofică.

Luhmann și „gândirea vechi-europeană”

Dacă limbajul teoriei sociale a lui Niklas Luhmann pare greu de înțeles, dacă recepția inovațiilor de ordin teoretic introduse de sociologul german este deseori eronată și potențialul de confuzie unul ridicat, atunci acest lucru se datorează în mare parte faptului că Luhmann nu se mai raportează la o tradiție semantică și ideatică împărtășită de teoriile sau școlile sociologice „clasice”, ci își creează propria tradiție teoretică prin preluarea, respectiv adaptarea de paradigme, concepte, metode și semantici din sfere științifice până atunci ignorate în mare parte de eforturile teoretice ale sociologilor: matematică, cibernetică, biologie, drept, fizică.

Gânditul în sisteme

Coliziunea cu semantica lumii ideatice a ceea ce Luhmann avea să numească „Alteuropa” (vechea Europă) nu a dus, din păcate, la un dialog foarte constructiv, ci la o confruntare care nu își avea rostul între adepții gândirii sistemice și cei ai gândirii sociale clasice. Chiar dacă astăzi în științele sociale conceptul de sistem pare unul încetățenit, „gânditul în sisteme” nu este la fel de larg răspândit. Astfel, între reprezentanții teoriei sistemelor sociale, pornind chiar de la Parsons, și susținătorii teoriilor critice s-au iscat adversități dure. Probabil cea mai spectaculoasă „erupție” a acestei confruntări teoretice este „duelul” din 1971 al lui Luhmann cu Jürgen Habermas, documentată în volumul *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Systemforschung?* Din păcate, textele publicate de cei doi mari autori în acest volum nu arată nimic altceva decât cecitatea

reciprocă a celor două paradigme – ceea ce confirmă, în mod ironic, teza lui Niklas Luhmann despre „pata oarbă” a tuturor sistemelor (inclusiv a celor de gândire). Cu toate că, citite obiectiv, există multe analogii între abordările celor doi, mizele ideologice erau mai puternice. Luhmann deconspiră aceste rădăcini ideologice ale conflictului, considerându-le de înțeles în contextul dat, dar total inutile. În ceea ce privește presupusa ireconciliabilitate dintre teoria socială a sistemelor și cea a acțiunii sociale, larg vehiculată în literatura de specialitate, Luhmann atrage atenția că întreaga operă a lui Parsons poate fi înțeleasă ca un comentariu cvasi-infinit la o singură propoziție, iar aceasta sună astfel: „Action is system”.

Luhmann se dezice de o întreagă tradiție sociologică și filosofică, din păcate foarte puternică și astăzi, bazată în principal pe exegeza teoriilor anterioare, pe o gândire „out of the box” și mult prea puțin pe inovație, creativitate și import de concepte din discipline conexe: „Îmi este greu să accept normele științifice uzuale, care stabilesc cum trebuie să gândim”¹⁰, declara el în 1987.

Luhmann și filosofia

Luhmann s-a împotrivit întotdeauna includerii sale în categoria filosofilor, și asta în primul rând pentru că filosofia este mereu în căutarea unui „Abschlußgedanken”, a unei afirmații finale care să închidă, precum o cheie de boltă, un sistem de gândire. Cu toate acestea, opera sociologului Luhmann reprezintă o mare provocare adresată filosofiei. Marea realizare a teoriei lui Luhmann este negarea lui Descartes, a distincției pe care acesta o face între subiect și obiect.

În încercarea de a contura modul de operare autopoietic, teoria sistemelor a lui Niklas Luhmann se lasă inspirată de fenomenologia lui Edmund Husserl. Modul de constituire a fluxului conștiinței ca succesiune de momente cognitive corelate recursiv retențional și protențional nu descrie altceva decât un proces autoreferențial de evenimente. Totuși, Luhmann declara că îl citește pe întemeietorul fenomenologiei „minus subiectul transcendent”.

Faptul că filosofia lui Husserl rămâne ancorată în conceptul de subiect sau conștiință, îl face pe Luhmann să se întrebe cum ar putea să ia naștere o orânduire socială din gândirea și acțiunea concomitentă a peste 6 miliarde de astfel de subiecți. Astfel, el decide că acest lucru este posibil doar prin distanțarea de fenomenologia husserliană și adoptarea unui model cibernetic în care societatea și conștiința să fie analizate ca două sisteme specifice, autonome. Prin saltul spre cibernetică, Luhmann elimină o problemă nerezolvată a filosofiei subiectului, și anume cea a societății sau a grupurilor sociale privite ca subiect colectiv.

Ce facem cu Niklas Luhmann?

Indiferent dacă a fost blamat sau adulat de colegii de breaslă, niciunul dintre ei nu poate contesta că, în ceea ce privește construcția de teorii sociologice, putem vorbi de o sociologie înainte de Luhmann și de alta după Luhmann, și că aceasta din urmă este influențată în mare măsură de opera

sociologului german. De asemenea, repercusiunile scoaterii omului din centrul atenției teoriei sociologice și filosofiei sociale sunt încă greu de evaluat. Cert este că diagnoza lui Luhmann este corectă: dacă vrem să aflăm mai multe despre noi înșine, ca indivizi sau ca specie, trebuie să aflăm mai întâi cum funcționează lumea în care trăim, fără a ne ascunde după ideologii sau judecăți de valoare, în spatele unei critici sociale unilaterale sau a unor utopii precum „binele comun”. Prin această concepție, Luhmann se dovedește a fi, până la urmă, un filosof de clasă, iar teoria sa – o teorie *critică*.

---

¹ Parsons, Talcott (1951): *The Social System*. London: Routledge, 1991, pag. 3.

² Luhmann, Niklas (1984): *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. 1. Aufl. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pag. 26.

³ Pape, Wilhelm (2005): *Griechisch-Deutsch. Altgriechisches Wörterbuch*. Berlin: Directmedia.

⁴ Vezi Peters, Francis E. (1997): *Termenii filosofiei grecești. Ediția a II-a revăzută*. București: Humanitas; Pape, Wilhelm (2005): *Griechisch-Deutsch. Altgriechisches Wörterbuch*. Berlin: Directmedia.

⁵ Foerster, Heinz von (2003): *Understanding Understanding. Essays on Cybernetics and Cognition*. New York, Berlin, Heidelberg: Springer, pag. 212.

⁶ Luhmann, Niklas (2009): *Soziologische Aufklärung 5. Konstruktivistische Perspektiven*. 4. Auflage. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, pag. 37.

⁷ Luhmann, Niklas (1992b): *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pag. 415-416.

⁸ Luhmann, Niklas (1984a): *Die Wirtschaft der Gesellschaft als autopoietisches System*. În *Zeitschrift für Soziologie* 13, pag. 311.

⁹ Luhmann, Niklas (1992b): *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, pag. 31.

¹⁰ Luhmann, Niklas (1987): *Archimedes und wir. Interviews*. Berlin: Merve, pag. 150.